

SOCIÉTÉ DES SCIENCES HISTORIQUES ET PHILOLOGIQUES UKRAINIENNE
À PRAGUE

Дмитро Дорошенко

Степан Опара,
невдалий гетьман
Правобережної
України

ПРАГА 1937

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ

SOCIÉTÉ DES SCIENCES HISTORIQUES ET PHILOLOGIQUES UKRAINIENNE
À PRAGUE

Дмитро Дорошенко

Степан Опара,
невдалий гетьман
Правобережної
України

ПРАГА 1937

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ

Степан Опара, невдалий гетьман Правобережної України.

Весна 1665. р. застала Правобережну Україну в стані загальної анархії й боротьби на всіх фронтах. У Каневі сидів Бруховецький і керував акцією на користь Москви. У Брацлаві сидів Тетеря і сгарався вдержати Правобережну Україну в підданстві у польського короля. З початку успіх схилявся наче б то на бік прихильників польської орієнтації. Ще 23.XI.1664. р. писав Бруховецький цареві Олексію, що він обсадив своїм військом Медвідовку, Жаботин, Лисянку, Смілу, Старобурря, Мглиїв, Вільшану, Тарасівку, Медвин, Обухів¹⁾; в Умані сидів вірний прихильник Москви Іван Сербян²⁾; в ніч з 3. на 4. квітня 1665. (по стар. ст.) полковник лубенський Грицько Гамалія разом з москалями захопив несподіваним наскоком місто Корсунь, де забрав у полон Тетериного наказного, генерального обозного Тимофія Носача, генерального суддю Івана Креховецького, — обох ветеранів з часів Хмельниччини, полковника Улізка та інших; забрав прапори, литаври, пернач, судейську ліску та інші трофеї, — усе це, разом із бранцями було одіслано до Москви³⁾. Одначе польська залога одсиділася в замку й залишилася в Корсуні. З другого боку, на заході по-над Дністром оперував прихильник Москви Василь Дрозд (або Дрозденко), що не посоромився в свою ватагою пограбувати та ще й побити вдову Тимоша Хмельницького, Домну Розанду, в її маєтку Рашкові⁴⁾. Цей же самий Дрозд розбив 4/14 квітня військо самого Тетері під Брацлавом, що властиво послужило кінцем політичної кар'єри Тетері на Україні.⁵⁾ Знов же таки на півночі, на київському Поліссі полковник овруцький Децик заволодів містами Димером, Бородянкою, а потім захопив ще й Фастів та Мотовиловку.⁶⁾ Взагалі, як спостеріг невідомий нам по імені польський політичний агент, що їздив весною 1665. р. по Україні і 29. квітня подав про свою подорож реляцію королеві Яну-Казимиру, Правобічна Україна хоч нібито й залишалася in obsequio (королеві), але po wielu miasteczkach, a niemal wszystkich, słydać głoś: „hukniemi ieszcze raz“. W różnych miasteczkach wybuchają bunty, i wszystka Ukraina stoi jednym tylko hetmanem (себ-то Тетерею) так само як Чигирин держиться „jednym Doroszenkiem, więcej ніс“. Деякі інші полковники, хоч і сприяють королеві, але не так, як би треба, та й то через те що мають синів у Польщі (очевидячки натяк на полк. Остапа Гоголя, що його син учився у Львові). Взагалі усе те, на думку автора реляції, проходило „z zwykłej kozackiej sweywoli, która panów pati niechce“.⁷⁾

¹⁾ Акты Южной и Западной России, т. V, ст. 234.

²⁾ Акты V, 244.

³⁾ Акты V, 266—267, 269, 271—272.

⁴⁾ Акты V, 264.

⁵⁾ Акты V, 269.

⁶⁾ Акты V, 258, 276—277. Біографічні відомості про Децика (дуже щуплі) вібрав М. Петровський в розвідці „З історії клясової боротьби на Україні в XVIII ст. (мова Децика)“, Ніжин 1932, ст. 35—45.

⁷⁾ M. K r u p o w i e z, Zbiór dyplomatów rządowych i aktów prywatnych, Wilno 1858, S. 134—139. J. P l e b a Ń s k i у своїй монографії „Jan — Kazimierz Waza“ (Warszawa 1862, s. 129) уважав за автора цієї реляції Івана Мазепу.

Тимчасом Тетеря, на якого польська влада поклала головну надію, чим далі, тим усе більше знеохочувався й тратив віру в успіх своєї справи; він поспішав улаштувати свої матеріальні справи, щоб під претекстом розстровного здоровля покинути неспокійну Україну й шукати притулку в Польщі. Як свідчить автор згаданої реляції, Тетеря відкинув усі пропозиції перейти на бік Юрія Любомирського, що війшов в отвертий конфлікт з королем,⁸⁾ і вірно тримався короля, так що Ян-Казимир сподівався, що Тетеря приведе йому на поміч 12.000 козаків.⁹⁾ Але при Тетері, як оповідав у Москві один полоненик, що повертався з татарської неволі через Україну, було всього з тисячу козаків, та й ті „голодні і з голоду попухли“.¹⁰⁾ А полковник прилуцький Лазарь Горленко просто казав, що при Тетері жадного війська нема.¹¹⁾ Правда, Креховецький на допиті у Москві показував, що у Тетері козаків і поляків було разом 6000 людей,¹²⁾ знов же інший бранець казав і про 4000 Орди,¹³⁾ але з тих усіх різногосих звісток можна зробити висновок, що при Тетері справді було зовсім мало війська, і що якоїсь зачіпної акції провадити він сам не міг.

28. III. 1665. Тетеря вислав на сойм до Варшави свого небожа Василя Іскрицького¹⁴⁾ і дав йому інструкцію домагатись з одного боку звільнення митрополита Йосифа Тукальського й архімандрита Юрія-Гедеона Хмельницького з Марієнбургської фортеці, а з другого — прохати соймової апробації на ряд магностей. З цієї цікавої інформації¹⁵⁾ довідувось, що Тетеря ручився, що Хмельницький буде провадити спокійне чернече життя, а щоб він не опинився „in visceribus Ucrainy“ гетьман пропонував оселити Хмельницького в своїм власнім маєтку Висоцьку (в Пінському повіті), в місці „od Ucrainy odległym“, і обіцяв, що сам буде мати над ним догляд. Про звільнення Хмельницького дуже просила сама гетьманова Катерина, сестра Юрія-Гедеона, старша дочка Богдана Хмельницького, що перше була за Данилом Виговським.¹⁶⁾ Вона „гризла голову чоловікові, бо мала тільки одного цього брата, на якого tylko szczególną ratione dzieci swoich pokładała nadzieję“. Так само ручився Тетеря і за Йосифа Тукальського, що він осяде теж в Пінському повіті, де має свою посесію, поверне назад привилей на митрополію і буде жити як звичайний чернець.

Що до своїх матеріальних справ, то прохав Тетеря соймової апробації на Стеблів, який закупив на вічність у Федора Виговського, на Ольговець і Гуляйполе, „що лежали на самім татарським шляху край Дикого Поля“, на села Демидів і Литвиновку в Київському воеводстві; окрім того прохав затвердження соймовою конституцією вибирання аренд в шинків та млинів у Чигиринському старостві на гетьмана, так само, щоб вибиралася на гетьмана індукта та евекта з трьох воеводств: Брацлавського, Київського й Чернігівського: „niewielki to tam prowiancik, kilka tysięcy, y to kiedy

⁸⁾ М. Кгуровіч, 136.

⁹⁾ Т. Когзон, Dola i niedola Jana Sobieskiego, t. I, Kraków 1898, s. 279.

¹⁰⁾ Акты V, 277.

¹¹⁾ Акты V, 284.

¹²⁾ Акты V, 272.

¹³⁾ Акты V, 273.

¹⁴⁾ Василь Іскрицький впочатку був на українській, потім на польській службі. Див. про нього W. Lipiński, Z dziejów Ukrainy, Kraków 1912, s. 266—267.

¹⁵⁾ Рукопис Б-ки Красінських у Варшаві, cod. 4025, ч. 4. Деякі в цитованих у мене рукописів Б-ки Красінських позначені в „Реєстрѣ козацких дѣлъ въ польской метрицѣ въ С.-Петербурѣ“, в московських „Чтеніяхъ“ 1861, кн. IV, смѣсь, ст. 1—38. Там же подано короткий зміст документів, але дуже неточно і з перекрученням імен. Значна частина цих документів переходується тепер в Бібліотеці Красінських у Варшаві.

¹⁶⁾ Dr. Antoni J., Kobiety na dworze Czehryńskim. „Biblioteka Warszawska“ 1893, IV, s. 99—103.

kuriec ma przechod wolny“. Прохав також, щоб Брацлав, де стояв сам гетьман, і Ольховець, були увільнені від жовнірських стацій.

За пару день (30. III. 1665.) Тетеря знову шле до короля лист з Брацлава, прохаючи звільнити його з гетьманства, з огляду на його розстроєне здоров'я, і взяти на якісь інші услуги при своїм боці.¹⁷⁾ Але пройшло кілька день, і військо, яке ще залишалось в розпорядженні Тетері, розбив 4/14 квітня Дрозд. Тетеря, як оповідав потім в Москві Креховецький, збирався вирушити під Лисянку на сполучення з Яблоновським, що командував коронним військом на Україні по смерті Стефана Чарнецького, і перегородити сполучення між Каневом, де сидів Бруховецький, і уманцями. Цей марш Тетеря мав здійснити наче б то в тім разі, як би Дрозд і Гоголь до нього пристали.¹⁸⁾ Але Дрозд розбив невеликі тетерині сили, і це, можна думати, примусило Тетерю покинути нарешті Україну. Він виїхав правдоподібно в кінці мая або в початку червня і вивіз з собою військовий скарб, клейноди, корогви, гетьманський архів, гармати, намети, — звороту всього цього пізніше так енергійно добивався Дорошенко при своїх переговорах в польським правительством.¹⁹⁾ В усякому разі, в половині червня його вже не було у Брацлаві,²⁰⁾ як про це свідчить його лист до канцлера Пращмовського, писаний 19. VI. 1665. в обозі під Юрковкою. В цім листі Тетеря знову просить про звільнення Хмельницького, що за його весь час клопочеться гетьманова, а також Тукальського і Гуляницького, та про вираження їх усіх до Любомля, куди і сам їде.²¹⁾ Звідти ж, з обозу під Юрковкою, пише він 20. VI. 1665. про те саме до короля, додаючи, що звільнення цих людей дуже потішило би „narod ruski“. ²²⁾ Нарешті „в полі під Жуковим“ пише знову 24. VI. 1665. до короля довгого листа, де поясняє, через що покинув свій гетьманський уряд. Він пригадує свою вірну службу королеві, особливо підчас походу короля на лівий берег Дніпра, скаржиться, що залишений без допомоги не міг вдержатись своїми силами, але готовий і далі служити інтересам короля — „dla tego tu nad Horynią bawię“; каже, що старався, аби коронне військо не покидало своєї роботи „na Ukrainie, dobrze krwią oblane“; подає приемну новину про одсіч, дану Бруховецькому під Білою Церквою, але разом із тим заявляє, що сам залишитися в Брацлаві на козацьку дискрецію не міг, бо „nieomylnie by tyransko poledz musiał, albo na stolicę Moskiewską był zasłany“. Через те й не міг „żadną miarą w Ukrainie in ea animorum dismembratione zostawać“. ²³⁾

Як оповідав 6. VII. у Москві посланий Бруховецьким сотник Богдан Гавриленко, „Тетеря изъ Брянска въѣхалъ къ королю, а съ нимъ охочіе немногіе люди да челядь его; а войско де свое онъ все распустилъ,

¹⁷⁾ Рукоп. Б-ки Красінських, cod. 4025, ч. 6.

¹⁸⁾ Акты V, 272.

¹⁹⁾ Акты IX, 164, 310—311. А. Grabowski, Ojczyście spominki t. II, Kraków 1845, s. 309.

²⁰⁾ Ів. Крип'якевич гадав, що Тетеря виїхав „десь у червні“ 1665 р. „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка“ т. 134—135, Львів 1924, ст. 73. Засновуючись на поплутаних що-до хронології вістках Самовидця і Грабянки про виїзд Тетері до Польщі, Костомаров (Собр. соч. VI, 46) каже, ніби по його виїзді частину скарбів Тетериних забрав Сірко. Очевидно мова туг про напад сіркових козаків на Брацлав і пограбування „скарбу Хмельницького“, що сталося весною 1664 р., про що згадує сам Тетеря в листі до короля 2. V. 1664 „Памятники Киев. Археогр. Ком.“ т. IV, Київ 1859, ст. 427—428, і про що оповідав у Москві 7. XI. 1664. ієродіакон Мелетій, див. Н. Гиббонетъ, „Историческое исследование дѣла патр. Никона“, т. II, СПб. 1884, ст. 735—736. Сірка зовсім не було на правому березі Дніпра ані весною, ані літом 1665 р. Див. Д. Эварницкій, „Исторія запорож. козаковъ“, т. II, СПб. 1895, ст. 363—364. Про пограбування „скарбів“ Тетері див. Самовидецъ, ст. 84—86.

²¹⁾ Рукоп. Б-ки Красінських, cod. 4025, ч. 12.

²²⁾ Рукоп. Б-ки Красінських, cod. 4025, ч. 13.

²³⁾ Рук. Б-ки Красінських, cod. 4025, ч. 15.

кто куда похочеть, и къ гетману де къ Ивану Брюховецкому изъ Тетерина войска приѣхали служить козаковъ сто коней“.²⁴⁾ Хоч Дорошенко і писав потім, що Тетеря покинув Україну „nie dla żadnego niebezpieczeństwa, ale dla swoich przywat“, але очевидно Тетерю гнав страх і може початки тої хвороби, що її Й. Ролле називає „сіхум obłąkaniem“, в яке Тетеря безперечно попав під кінець свого бурхливого життя.²⁵⁾

Одночасно з Тетерею покинуло Україну й польське коронне військо, що стояло між Павлолччю й Білою Церквою, викликане королем на допомогу в його боротьбі з Юрієм Любомирським.²⁶⁾ На Україні залишилися тільки залоги в Білій Церкві, Корсуні й Чигирині. Біла Церква була дуже добре укріплена й мала запасів майже на цілий рік, гарнізон її складався з 2000 польської й німецької піхоти, полку Сердені (т. зв. серденят) і білоцерківських козаків. Було трохи й татар.²⁷⁾ Ще перед відходом коронного війська Брюховецький вислав свій відділ, який складався головню з комликів, під Білу Церкву. Тут цей відділ мав успішну сутичку з коронним військом, про яку Брюховецький доносив у Москву мов про якусь велику перемогу.²⁸⁾ Сутичка ця сталася 21.V. за старим стилем.²⁹⁾ Успіх так заохотив Брюховецького, що він надумав захопити саму Білу Церкву й вирушив з Канева, маючи 20.000 козаків, 7000 комликів і кілька сот москалів.³⁰⁾ Прохав допомоги у київського воеводи кн. Львова, але той не поміг — з обережності й не довіряючи солідності підприємства Брюховецького.³¹⁾ І справді: цим разом експедиція успіху не мала. Білої Церкви добути не вдалося, а тим часом наспіла вістка, ніби наближається велика татарська орда, і Брюховецький поспішив одійти до Мотовиловки, про що й доніс цареві у Москву.³²⁾

Подробиці цієї операції подає нам неопублікована досі реляція коменданта Білої Церкви, генерал-майора Стахурського, канцлерові Пражмовському з дня 24.VI.1665., одже по свіжих слідах подій.³³⁾ Стахурський розповідав, що дізнавшись через своїх шпигів про скупчення ворогом значних сил і про його марш на Білу Церкву, він перш за все привів до присяги білоцерківських козаків, міщан і серденят. 19. червня показалися перші роз'їзди комликів, яких 2000, з боку Павлоли. Їм на одсіч вислані були рейтари, козаки й татари, котрих була сотня з агою. На другий день показався сам Брюховецький з Дециком, Василем Дворецьким і московськими воведами — від Василькова. На зустріч їм було вислано тисячу кінноти і кілька сот піхоти з гарматами, яким пощастило відбити ворога й захопити в полон немало Москви і козаків. На третій день Брюховецький повів загальний наступ і кавав сипати шанці. Але й цим разом був одбитий. На четвертий день, себ-то 22. червня (нового стилю), знову був бій. З боку Білої Церкви цілий день бито з гармат. 23. червня обложенці зробили вилазку під проводом оберст-лейтенанта Фіркаса з піхотою, кіннотою й трьома шостифунтовими гарматами, а в допомогу їм вийшла тисяча

²⁴⁾ Акты V, 276.

²⁵⁾ Dr. Antoni J., Kobiety na dworze Czehryńskim, s. 109.

²⁶⁾ Ще 4. VI. 1665, кн. Львов доносить з Кієва, що Яблоновський стоїть близько Кієва (Акты V, 287), але вже 7. VI. польське військо, утворивши конфедерацію під Тернополем, виставило свої домагання королеві. Див. Т. Korzon, Dola i niedola J. Sobieskiego I, 351.

²⁷⁾ Акты V, 277. М. Груповіч, Zbiór dyplomatów, 139.

²⁸⁾ Акты V, 274, 281—283.

²⁹⁾ За вищими звістками 27. VI. Див. Акты V, 283—284.

³⁰⁾ Акты V, 283.

³¹⁾ Акты V, 293.

³²⁾ Акты V, 274—275, 301. Н. Костомаровъ, Собр. соч. VI, ст. 45. М, Петровський, Нариса історії України, Харків 1930, ст. 279, 400.

³³⁾ Рук. Б-ки Красінських, сод. 4025, ч. 14.

білоцерківських козаків з двома гарматами. Вдарили з усіх боків на ворожий табор, збили з місця, захопили намети Бруховецького й Децика і взагалі наробили ворогам багато шкоди. Усю ніч білоцерківці спали шанці, щоб на ранок вдарити на ворога з гармат, але Бруховецький, спостерігши їх працю, удосвіта ще покинув табор, залишивши в ньому багато живности, самопалів, шабель, коней і навіть поранених своїх людей. Все пішло вростіч в напрямку до Дніпра. Білоцерківці пустилися в погоню. Кілька тисячів з війська Бруховецького лягло трупом, кілька сот попало в полон, так що „з Божої ласки в день святого Яна й іменин короля одержано несподівану вікторію“. ³⁴⁾ Вже по прогнанню Бруховецького почли надходити, щоб прилучитись до нього, козацькі полки і сотні; частину їх білоцерківці розігнали, частину постинали; так само „на пострах иншим“ вирубано кілька околишніх містечок. ³⁵⁾

Скоро потому Бруховецький покинув правий беріг і вже 5. VII. 1665. був у Гадячу, ³⁶⁾ збираючись у свою відому подорож до Москви. Так майже одночасно, уступили з театру боротьби обидва гетьмани-суперники. Польща була звязана бунтом Любомирського, що обернувся в справжню громадянську війну. Москва була стомлена й знеохочена затяжною боротьбою за Україну і готова була задовольнитись поки що лівим берегом Дніпра. На правому ж березі одкривалось тепер поле для честолюбних та відважних людей — пошукати частя й спробувати захопити осиротілу гетьманську булаву. Претенденти не примусили себе довго ждати. Зпочатку „обізвався“ Децик чи „Дацько Васильович“, як він сам підписувався, полковник оверуцький. Але його спроба, скерована занадто виразно проти Бруховецького, не повелася, і Децик опинився в арешті у Бруховецького, звідки помандрував на Москву й на Сибір. ³⁷⁾ Більш успіху мав, хоч і на дуже короткий час, Степан Опара, невдалому гетьмануванню котрого я й присвячую оцей свій невеликий нарис.

Уперше зустрічаємось ми в актах з імям Опари в кінці р. 1660., коли гетьман Юрій Хмельницький вислав його з Чигирина до Варшави і дав йому „інформацію“ (інструкцію), датовану 27. XII. 1660. ³⁸⁾ Опара, тоді сотник Медвідовський, мав представити королю московського посла і потім привезти його назад до Чигирина, щоб вимінати на українських послів, затриманих у Москві. Опара мав домагатись, щоб коронне польське військо не робило населенню кривд та щоб краще ішло на лівий беріг Дніпра для втихомирення бунтів. Мав повідомити, що козацьке військо під проводом накааного гетьмана Петра Дорошенка вже давно б'ється за Дніпром, а коронне військо не йде за Дніпро, хоч „у нас і руки потомились, писавши“ (щоб воно туди вирушило). Судячи з того, що Опарі доручалася доволі

³⁴⁾ Самовидець каже, що після невдачі Бруховецького під Білою Церквою його військо „збунтовавшись, розійшлося“ (Літопись Самовидца, Київ 1878, ст. 88). Так само про велику „шатость“ козаків Бруховецького, і навіть їх нахил перейти до Опари, каже в донесенні цареві київський воевода Львов. Це донесення опублікував у додатку до своїх „Нарисів історії України“ М. Петровський (ст. 399—400). Це підтверджує слова реляції Стахурського про „ропорошення“ війська Бруховецького після невдалої операції під Білою Церквою.

³⁵⁾ Рук. Б-ки Красінських, cod. 4025, ч. 14.

³⁶⁾ Акты V, 301.

³⁷⁾ Про цю невдачу „змову“ Децика див. згадану вже розвідку М. Петровського „З історії клясової боротьби на Україні в XVII ст. (змова Децика)“, Ніжин 1932, ст. 1—45.

³⁸⁾ Оригінал в Б-ці Красінських, cod. 4023, ч. 82 (хвибно вазначено, ніби це інформація від Ів. Виговського). Надруковано в „Памятникахъ Киев. Арх. Комисси“, т. IV, Київ 1859, ст. 74—77. В „Регстрах В. Запорож.“ 1649 р. імени Опари не зустрічаємо ні в одній з сотен Чигиринського полку, з чого можна вивести, що він належав до молодшого покоління, яке виступило на громадську арену вже після Хмельницьких.

відповідальна місія, можна думати, що це був козак бубалий, з певним службовим стажем і досвідом.

Після того кілька років нічого про нього не чуємо, аж поки він виринає знову — в листуванні Бруховецького з Москвою, в кінці 1664 року. Опара, видимо, являється партизаном Бруховецького й Москви і веде акцію на південній Київщині, в своїй Медвідовці, де він був сотником (деякі пізніші джерела звуть його полковником), і звідки, правдоподібно, був родом. Але в поведженні Опари були якісь моменти, що викликали певні сумніви з боку лівобережного гетьмана: в листі до царя з Канева 22. XII. 1664. Бруховецький „съ должности своей рабской“ доносить, що пройшла чутка, ніби Медвідовський Опара хоче пристати до кримського хана і піддатись з містечками бусурманам. Але він, Бруховецький, в тім його „обличил“ і тепер, мовляв, як це видно з листів „Опариних і Медвідовських“, які він надсилав цареві, „то премѣнилось“.³⁹ Про це саме каже й Інформація Бруховецького, дана ним 21. I. 1665. своїм послам до Москви: „а про Опару хотя слухъ прошель было, будто думалъ бусурманомъ, се есть хану, отчаевъ помощи, передатъся съ городами, однакожь покажутъ листы его и Медвѣдовскіе, ко мнѣ писанные; но и то премѣнилось“.⁴⁰)

Але видно, що не „премѣнилось“, хоч Опара й запевняв, треба думати, Бруховецького в своїй лояльності: минуло всього кілька місяців, і Опара міняє свою політичну орієнтацію, переходячи на польський бік.⁴¹) Можна думати, що справді „отчаявъ помощи“ з боку Москви, Опара рішив визнати польську зверхність; на це вказує й сам Бруховецький, пишучи в одному донесенні до царя, що Опара в своїх „прелестныхъ листахъ“ до населення „тѣмъ мѣръ прельщаетъ, что чрезъ два года послышковъ ратныхъ нѣтъ и болше еще назадъ отступаютъ, изъ Канева уходятъ людей“.⁴²) І ось саме в часі успіхів Бруховецького на заході й на півночі Правобережної України читаємо в листі Тетері до короля з дня 17. III. 1665. про перехід Опари в підданство короля: „Опара principaľ buntów deditiã uczynił y wieznie Maiestatowi Waszey Kr. Moscї iuravit obsequiam z miastу Medwiedowka, Żabotyнем, Smiã, Subotowem. Kamionkã y innymi“.⁴³)

Польське підданство Опари безперечно сталося в порозумінні з татарами, що були тоді в союзі з Польщею і, здається, мало служити переходом до повного унезалежнення Правобережної України за допомогою татар. Тільки що, як видно з дальшого, Опара виявив себе не досить зручним політиком та й взагалі, мабуть мало надавався до тої ролі, яку на себе взяв.

Деякий час про його акцію нічого не чути, коли ось уже в червні 1665 р. посипалися з боку Бруховецького скарги на „клятвопреступного измѣнника Опару“, і навіть за одну з причин свої ретиради з під Білої Церкви подає Бруховецький те, що Опара „лукавою прелестію своєю роспростирати и городаы къ своему безбожному умышленію сводити учаль и

³⁹) Акты V, 244.

⁴⁰) Акты V, 238.

⁴¹) Що між Опарою й Тетерею раніше були якісь безпосередні зносини, і що Тетеря був дуже роздратований переходом Опари на бік Москви, свідчить згадка в т. V. „Актовъ Южной и Зап. Россїи“ про доставлені в грудні 1664 р. в Москву три листи Тетері й Ст. Чарнецького, писані в Медвідовку до Опари, щоб він „королю піддався і місто здав“. В одному листі Тетері ввищу було приписано, що коли Опара „для обереженъя здоровья своего къ Москвѣ съѣдетъ, станеть де столько короля и его Тетерина радѣнья, хотя и Шереметева изъ Крыма выкупить, а его съ Москвы въ рукахъ своихъ будутъ имѣти“ (Акты V, 233). Шереметев сидів у татарській неволі в 1660 р., одже ніби-то готові були його викупити, аби виміняти потім у Москві на Опару! Та, видно, ці погрози Опару не злякали.

⁴²) Акты V, 282.

⁴³) Рукоп. Б-ка Красінських, cod. 4025, ч. 2.

уже превращенними сѣтями своїми злодѣйски Умань уловиль“. І далі Бруховецький лякає Москву тим, що коли царь не пришле війська, то Опара наведе бусурман на лівий берег Дніпра і навіть, „сохрани Боже“, на московські землі.⁴⁴⁾

Захоплення Умані було справді поважним успіхом Опари і, можна сказати, вершиною його політичної кар'єри. В Умані стояла невеличка московська залога, яких 80 людей. Опара підійшов до Умані 11. VI. 1665., маючи при собі два козацьких полки, один кінний, другий піший, а також татар. Він заявив уманцям, що за ним ідуть два татарських султани, і загрозив, що коли уманці не піддадуться, він стоятиме під містом, витолочить увесь хліб на полі (саме тоді наступали жнива) і виморить їх голодом. Московську залозу частиною порубали, частиною вона розбіглась.⁴⁵⁾

Тетеря вже покинув Україну, і ходила чутка, що його навіть убито.⁴⁶⁾ Булава залишалась вакантною, і Опара поспішав її підхопити. Правдоподібно в Умані він проголосив себе гетьманом і призначив генеральну старшину. Генеральним обозним став Петро Дорошенко, що був ген. осавулом за Тетері й перебував у Чигирині⁴⁷⁾, генеральним осавулом — Самійло Фридрикевич,⁴⁸⁾ полковник білоцерківський, що його велику лояльність до Польщі постійно підкреслює в своїх донесеннях Стахурський, комендант Білої Церкви.

З часу захоплення Умані правдоподібно починаються зносини Опари з Стахурським, і реляції останнього подають багато важних причинків до історії ефемерного гетьманування Опари. Які були справжні Опарини замисли? Здається, що він хотів перш за все, щоб його було затверджено на гетьманстві через обрання на загальній козацькій раді, яка мала відбутись за старим козацьким звичаєм в долині над річкою Росавою, де вже відбулося стільки таких рад, починаючи від часів Сагайдачного, так що цю долину справді можна би вважати за нормальне, звичайне місце для козацьких рад.⁴⁹⁾ А далі мала наступити емансипація з під королівської влади за допомогою татар, хоча б за ціну татарської, чи навіть турецької протекції. До здійснення свого плану приступив Опара зараз же по захопленні Умані, але дуже скоро виявилось, що він дуже помилився в своїх надіях на татарську поміч. Не малу ролу в розвіянні планів Опари відіграв і білоцерківський комендант Стахурський. Про це свідчать його власні реляції. Взагалі вони далеко докладніше з'ясовують нам трагедію Опари, ніж лівобережні й московські реляції, видані в V. й VI. томах „Актівъ Южной и Западной Россіи“.

Діяльність Опари вже від самої весни викликала в Стахурського певні сумніви, як видно з його листа до короля з дня 7. VII. 1665., де він уперше згадує про Опару: „Opара со intendit, wyrozumieć nie mogę, gdysz wszystkie miasta około Czehryna, Korsunia, Humania zdali się onemu, y sciąga woysko swoje nad Rossawą rzekę, chcąc tam obrać Hetmana, gdzie się y Ordy spodziewa. Co dalsza iego będzie intentia, czas pokaże.“⁵⁰⁾

⁴⁴⁾ Акты V, 274—275.

⁴⁵⁾ Акты V, 275—276. М. Петровський, Нариси, ст. 400. Також: „Праці Комісії іст. зах.-руського та укр. права“, т. VIII, Київ 1930, ст. 291.

⁴⁶⁾ Акты V, 275.

⁴⁷⁾ Звичайно досі уважали, що Дорошенко був за ген. осавула і в Опари (Самовидець, 88), але треба думати, що Стахурський був краще поінформований, кажучи в своїй реляції (див. нивче), що Дорошенко був у Опари за генерального обозного.

⁴⁸⁾ З уловою цього Фридрикевича півніше оженився Іван Мазепа. Ф. Уманець, Гетманъ Мазепа, СПб. 1897, ст. 42.

⁴⁹⁾ Л. Окнишевич, Генеральна рада на Україні — Гетьманщині XVII—XVIII ст., „Праці Комісії зах.-руського та українського права“, т. VI, Київ 1929, ст. 307—311.

⁵⁰⁾ Рукоп. Б-ки Красінських, cod. 4025, ч. 17.

Трохи більше відомостей подає Стахурський в своїм листі до Празмовського тої ж самої дати 7.VII.1665. Він каже, що по відігнанню Бруховецького з Дециком від Білої Церкви Опара порозсилав свої універсали, між иншим і до Білої Церкви. Але дивно, що в тих універсалах не говорить Опара про свою зичливість до короля, ані до царя, а підписується просто „братом Війська Запорозького старшим“, обіцяє Україні піддержку Орди Мурадин-Султана і вольності, як було за Хмельницького. На це треба звернути пильну увагу, щоб не вийшло в нього з татарами якогось *condictamen*, бо в своїх листах умовляє козаків не терпіти королівських залог по українських містах, що припадає дуже до смаку поспільству. Опара скупчує табор над Россавою для вибору гетьмана, і так треба розуміти, що він сам хоче гетьманом стати. До нього горнутья й міста понад Дніпром, писав він і до Білоцерківського полку, і до серденят, закликаючи до себе. Всі міста коло Чигирина, Корсуня й Умані здалися йому. Одначе від певних попів, які самі були при тому присутні, єсть відомість, що Опара в Умані і в Лисянці склав присягу на вірність королеві, а з другого боку — населення згадуваних міст пограбувало до щенту наказного Бруховецького разом із Москвою й одіслало до Опари в неволю. Польські офіцери з Корсуня були в Опари й просили провіянту для фортеці; Опара відповів їм: „ідіть туди, де хліб, а ми Вас у Корсуні не потрібуємо“. З цього, видко, що Опара не мислить нічого доброго, коли не хоче дбати про апровізацію замків. Писав також до полковника Паволоцького, закликаючи на Россаву, обіцяючи всім ханську протекцію, а короля ніде навіть імені не згадує.⁵¹⁾

Правдоподібно, Опара ще весною провадив переговори з Ордою, бо вже Тетеря, в своїм листі до короля з дня 24.VI.1665., сповіщає, що „Opара iusz powrotnych po protectią tatarską prdinował posłow“; ці послы зустрілися з післанцями воеводи руського Яблоновського, і один з них хвалився, що коли хан відмовить їм свої протекції, вони обіпруться на саму Порту. Одначе посольство Опарине було прийняте ханом, яко приятелем короля, неприхильно.⁵²⁾

Так чи инакше, частина Орди, під проводом мурз Каммамета, Батирши, Батира й Тенеша, вийшла на Україну. В цій Орді було 22.000 татар кримських, ногайських і білгородських. Як показували татарські язики, ваяті лівобережними козаками й одігнані до Москви, Опара писав ханові, щоб він сам прийшов до нього, і тоді, мовляв, усі міста йому піддадуться. Виставляв себе при тім, як прихильника короля. Але хан сам не вийшов, а вислав отих чотирьох мурз.⁵³⁾ 17.VII.1665. воевода кн. Львов писав у Москву, що на київській стороні „воры казаки“ вибрали собі гетьманом зрадника Опару, що він покликав собі на поміч татар, і що з 6. по 17 липня татари разом з Опариними козаками показувались під Мотовиловою, Фастовом і Васильковом, що татар вийшло 15.000, і що при Опарі взагалі многолюдство.⁵⁴⁾ І брацлавський полковник Василь Дворецький доносив кн. Львову, що Опара навів татар, обіцяючи їм платити за своє гетьманство християнами, але татари, не дожидаючи від нього заплати, самі почали забирати людей у неволю, особливо в полках Уманському й Каневському.⁵⁵⁾

Збираючи до купи різні звістки, не завжди ясні й точні, можна думати, що Опара зпочатку справді виявляв себе перед татарами прихильником

⁵¹⁾ Рук. Б-ки Красінських, cod. 4025, ч. 18.

⁵²⁾ Рук. Б-ки Красінських, cod. 4025, ч. 15.

⁵³⁾ Акты VI, 38.

⁵⁴⁾ Акты V, 306.

⁵⁵⁾ Акты V, 307.

короля, і що справді, як каже Самовидець, „Затягалъ татаръ на королевську руку“.⁵⁶⁾ Але нещирість цієї прихильности кидалася у вічі такому уважному обсерваторові, як Стахурський. В своїм черговім донесенні канцлерові з дня 15. VIII. 1665. Стахурський так змальовує акцію Опари на протязі липня—серпня: за цей час на Україні, по його словам, справи ні на що добре не заносилися. Опара, обравшись старшим, прилучив до себе всі міста на правому березі. Та, відчуваючи поважну небезпеку від зросту сил Опари, він, Стахурський, почав настроювати проти нього козаків з Чигиринського, Черкаського й Білоцерківського полків, а також серденят, котрі були зичливі для короля. Опара довший час „do nic dobrego deklarował nie chciał“. Але бачучи, що його становище непевне, став удавати з себе вірного королеві; а щоб більше в цьому всіх упевнити, обрав собі за обозного Петра Дорошенка, а за асаула Самійла Фридрикевича, людей певних і вірних королеві, та й запряся їм, а в його імені запряся йому, Стахурському, Фридрикевич, що буде додержувати вірність королю й Річі Посполитій. Після того, на заклик Опари, і з намови самого Стахурського, полк Білоцерківський і серденята вирушили до Опариного обозу, куди прибув і Каммамет-Мурза з 20.000 орди, до котрого Стахурський писав листа й одержав відповідь. Тоді Опара вирушив під Канів, маючи надію, що здобуде його і, обсадивши своєю залогою, так само як і Мотовиловку, де засів Децик, оберне всі свої сили на той бік Дніпра та перехилить на свій бік усі лівобічні полки. Дрозд з 8000 ребелізантів іде від Брацлава на Київ, хоче сполучитись з Дециком. Проти нього вислав Опара полки Уманський і Калницький з 5.000 орди, щоб не дати Дрозду з'єднатись з Дециком. Опара вислав своїх послів до короля і до їх повороту не дозволяє видавати провіанту українським фортецям (себ-то польським в них залогам), з яких особливу нужду терпить Корсунь.⁵⁷⁾

Що Опара справді посилав до короля, підтверджується відомостями про видачу його послам: Гнату з Суботова і Карапашу, судді Криловському, 200 злотих в обозі короля під Калішем 15. VIII. 1665; тим же послам, при відправленні їх до Варшави, видано під Очаківською Кузницею 150 злотих.⁵⁸⁾ Про зносини Опари з королем каже й Єрмоленко, оповідаючи про те, як полковник Думитрашко перейняв Опариних послів під Ладижином і всіх до одного порубав.⁵⁹⁾

Але в той час, як Опарине посольство перебувало в Польщі, до короля їхали вже нові послы, які везли з собою Опару... в кайданах. Татари, що їх закликав до себе Опара, стали знярядям його загибелі. Наші дотеперішні відомості про кінець Опари спіралися головню на оповіданнях Грабянки й Самовидця, повторюваних, в більш-менш скороченій формі компіляторами XVIII віку, та на листі Данила Єрмоленка, наказного Бруховецького, до воеводи Львова. Грабянка каже: „Того ж (1665.) году Опара отозвался Гетманомъ и на Королевскую руку много Орди зятягъ; но Татаре Дорошенка, Асаула Тетериного, на гетманство постановивши, Опару зъ его старшиною къ Королю отослали; которыхъ тамо смертію казнено.“⁶⁰⁾ Трохи докладніше оповідає про кінець Опари Самовидець: „Видячи татаре нестатокъ Опаринъ, а Дорошенко, которій перше былъ асауломъ при Тетерѣ, тутъ же будучи и при Опарѣ, старался о гетманство и солтана приєдналъ; которого руку солтанъ з Ордою держучи, при-

⁵⁶⁾ Лѣтопись Самовидца, 88.

⁵⁷⁾ Рукоп. Б-ни Красінських, cod. 4025, ч. 22.

⁵⁸⁾ Н. Бѣляшевскій, Расходы Рѣчи Посполитой на козацкихъ пословъ, „Кіев. Старина“ 1897, VI, 85—95 (на основі матеріалів Архіву Коронного Скарбу у Варшаві).

⁵⁹⁾ Акты VI, 25.

⁶⁰⁾ Лѣтопись Гр. Грабянки, Київ 1854, ст. 189.

завши Опару до себе з старшиною, казаль Опару взяти, а Дорошенка даль гетманомъ козакамъ. А того Опару солтанъ з иншими козаками старшиною отослалъ до короля; которого страчено з его товариствомъ. Итакъ скончилося гетманство Опарино“.⁶¹⁾

Ермоленко в своїм донесенні малює арешт Опари в живій, драматичній формі. Він оповідає, що Опара 18. VIII. 1665. виїхав разом із своєю старшиною під Богуслав до татарських муз на раду. Але як тільки вони наблизилися до татарських наметів, татари кинулись на них, пограбували, зідрали з Опари та його старшини верхню одежу і в одних сорочках повели до муз, а ті почали лаяти Опару, кинули йому в лице його листи до Дрозденка, де він умовляв його піддатися йому, і вимовляли: „ти присягав королю й нам, а тепер хочеш нас воювати;“ Після того почепили Опарі заліза на шию й на ноги, а самі кинулись на козацький табор. Але козаки одбили напад. На другий день вранці татари знову заходилися добувати козаків, але музи припинили бійку і почали гукати, щоб козаки вняли собі гетьманом Петра Дорошенка, загрожуючи, що в противному разі пошлють до поляків у Чигирин і Білу Церкву за допомогою й будуть їх добувати. Козаки, бачучи свою погибель, подумали і згодились. Опару ж з усіма його дорадниками, в тім числі й бунчужного Жилку, татари повезли до Криму. Врятувалися тільки запорожський полковник Семен та ще якийсь Филип.⁶²⁾ Це саме, тільки коротше, оповідає й Децик у своїм листі (невідомої дати) до незнаного нам адресата.⁶³⁾

Записав про арешт Опари і Йоахим Ерлич у своїй хроніці. Він оповідає, що татарський султан, який виїшов з ордою на услуги Річи Посполитої і стояв табором під Чорним Лісом, довідався від ревстрових козаків про зраду Опари, а також перехопив його листи до Сірка й до Дрозденка, де Опара намовляв їх напасти зрадою на Орду, а потім іти на Білу Церкву та на інші замки й знести там ляхів та німців. Тоді султан написав до Опари, щоб той приїхав до нього ніби на раду, а тоді схопив його разом із його старшиною, „показав їм їхню зраду“ і одіслав до короля у Варшаву, де їх і страчено.⁶⁴⁾

З усіх цих звісток, згідних між собою в основному, виходить, що власне татари погубили Опару, обурені за його зраду королеві, а тим самим і їм. Певну роллю відіграв у цій історії й Дорошенко, що мав якісь звязки з татарами. Не дурнож і посла, що привезли Опару до короля, наз-

⁶¹⁾ Лѣтопись Самовидца, Київ 1878, ст. 89. Інші літописці XVIII в., які майже всі користувалися в Грабянкі і в Самовидця, повторюють за ними, одан коротше, другий докладніше. За Грабянкою майже буквально повторюють: „Краткое Описание Малороссіи“ (Лѣтопись Самовидца, приложение, Київ 1878, ст. 264); В. Рубан, Краткая лѣтопись Малая Россія, С.-Петербургъ 1777, ст. 90; „Чернігівський літопис“, Н. Бѣловерській, Южнорусскія лѣтописи, Київ 1856, ст. 31; А. Лазаревскій, Черниговская лѣтопись по новому списку, „Кіев. Ст.“, 1890, V. ст. 84; „Краткое лѣтоизобразительное описание“, Н. Бѣловерскій, ст. 76; „Хронологія высокославныхъ гетмановъ“, ibidem, 118; „Имянная роспись гетмановъ“, ibidem, 135. „Ливогубівський літопис“ переплутав події 1665 р. з пізнішими часами боротьби Дорошенка в Суховієм 1668—69 років, див. Сборникъ лѣтописей, относящихся къ исторіи Южной Руси, Київ 1888, ст. 23—24. А. Ригельман, видно, додержується оповідання Самовидця, див. Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи, ч. II, Москва 1847, ст. 78—79. Цікаво, що Величко взагалі ані словом не вгадує про Опару.

⁶²⁾ Акты V, 308. Лист Ермоленка послужив за джерело для оповідання про арешт Опари Костомарову (Собрание сочиненій, VI, 48), Соловйову (Исторія Россіи, кн. 3, т. XI, ст. 148) й Яворницькому (Исторія запорож. козаковъ, II, 370—371).

⁶³⁾ Акты VI, 60.

⁶⁴⁾ Latopisiec albo Kroniczka Joachima Jerlicza, t. II, Warszawa 1853, s. 106—107.

вані „послами від Дорошенка“.⁶⁵⁾ Та в донесення Стахурського до канцлеря Празмівського з дня 15. IX. 1665. з'ясовується, що головною пружиною змови на Опарину загибель був таки сам Стахурський. Принаймні він так представляє справу в своїй реляції: „вже кілька разів доносив я о великій незвичливості пана Опари до короля й Річі Посполитої, що він за так довгий час нічого доброго не учинив, військо татарське затримував при собі ріжними намовами, не хотів ніяк знести Дрозда, явного зрадника, але навпаки старався сполучити своє військо з його силами, нарешті по всіх містах поодібрав млини, аренди, інтрати і гумна панські, а гроші казав одвезти собі до війська; учинив між иншим раду, щоб неодмінно ляхам одміряти гряницю по-Случ;“⁶⁶⁾ бачучи хитрі й небезпечні замисли згаданого Опари, старався я всіми способами, щоб його висадити з того гетьманства, і Господь Бог пощастив, що ця справа за допомогою пана Каммамета Мурзи прийшла до бажаного skutku; він (Каммамет), маючи зі мною через своїх мурз часті конференції, запросив Опару з усією старшиною на раду, оточив ордою і казав одіслати до мене, щоб потім вислати до короля; з чим я трохи задержуюсь, дожидаючи на Дрозда, що зачинився у Брацлаві з кількома тисячами. Маю добру в Бові надію, що з ним скоро буде скінчено, бо вже і Царя⁶⁷⁾ в Ладяжині взято, і саме місто здалося... По тім як скинуто і взято Опару, наступив на гетьманство пан Дорошенко людина вельми доброзичлива і вірна, котрого військо прийняло дуже охоче і слухає. Цей пан, теперішній гетьман, дуже добре веде свої справи і часто зноситься зі мною листами, нічого не чинячи без моєї ради“. На прикінці листа Стахурський подає, що Опара, сидячи у нього в неволі, дає багато обіцянок, ручиться, що приведе Запорожжа до послушення королю і впровадить до Умані коронну залого, і хоче залишити закладниками у Стахурського свого сина і жінку, — очевидячки, аби його випущено на волю. Стахурський запитував, як йому з цим бути.⁶⁸⁾

Але, треба думати, від Празмівського наспіла відповідь, щоб Опару приставити до короля. Роля Опари була скінчена, і доля його припечатана. Чутка про арештування Опари широко розійшлася по Україні. Ермоленко писав до Бруховецького з Переяслава 12. IX. 1665., що Дорошенко, мовляв, усім мурзам і старшим татарським давав великі подарунки і прохав, щоб Опару повернули, і ті послухались, завернули Опару з дороги (до Криму) і разом з його суддею Радочинським, закувши за шию й за ноги, одвезли до Білої Церкви і там „почесть имъ воздали: въ глубокую яму вкинули“.⁶⁹⁾ Децик повідомляв кн. Львова, що „Орда приводила Опару закутого до Білої Церкви й хоче везти до короля“.⁷⁰⁾ Ракушка доносив Бруховецькому, 13. IX. 1665. з Ніжина з слів одного москаля, що вийшов з полону, як той бачив власними очима, як татари привезли Опару до Білої Церкви, і він тепер в неволі у коменданта.⁷¹⁾ В слідуючій своїй листі до гетьмана 28. IX. 1665. Ракушка пише, що Опара „не може в одній тюрмі місця зогріти“, бо Дорошенко, задовольнивши мурз подарунками, випрохав у них Опару, суддю Радочинського й Царя, та інших дорадників Опари,

⁶⁵⁾ Н. Б ѣ л я ш е в с к и й, *op. cit.*, 87.

⁶⁶⁾ До цих проявів „незвичливості“ Опари відноситься, певна річ, і його заборона поминати короля в час Богослуження, при чім, як зазначає французький посол у Варшаві Bonzu в своїй реляції королю Людовику XIV. з дня 18. IX. 1665., Опара навіть побив одного священника за невиконання цього наказу. Див. Т. K o z z o n, *Dola i niedola Jana Sobieskiego*, Tom II, Kraków 1898, s. 372.

⁶⁷⁾ Царь або Царяк — один з повстанчих ватажків. Див. про нього Акты VI, 30.

⁶⁸⁾ Рукоп. Б-ки Красінських, *cod.* 4025, ч. 30.

⁶⁹⁾ Акты VI, 30.

⁷⁰⁾ Акты V, 306.

⁷¹⁾ Акты VI, 31.

і одіслав їх усіх до короля, „щоб готовили Дорошенкові місце в ляцькій тюрмі.⁷²⁾ Знов же узяті в полон татари показували на допиті, що Опару вняли й одіслали до короля самі ж татарські мурзи.⁷³⁾ Нам здається, що лист Стахурського ясно свідчить, хто був справцею змови проти Опари і хто одіслав його до короля.

Яка була дальша доля Опари, про це наші джерела трохи між собою розходяться. Єрлич записав у своїй хроніці, що 27. IX. 1665. Опару везли через Дубно разом із іншими „зрадниками полковниками і сотниками“, і що Опару потім страчено у Варшаві.⁷⁴⁾ Другий сучасник, і може навіть свідок, Веспасіян Коховський подає у своїх „Климактерах“, що „Ясько Кулган, посол Тетері, припровадив до короля по дорозі з Мстова двох головних бунтовників: Опару і Царика, щоб король їх покарав . . . Король кавав одвезти Опару до Мальборка (на місце м. Тукальського), а Царика вбити на палю, бо він двічі тікав“. ⁷⁵⁾ Думаєм, що найближче до правди стоять донесення Bonzu, котрий весь час був при королі в поході проти Любомирського і котрий доносив у Францію 18. IX. і 1. та 15. X. 1665, що Опару приведено до королівського обозу під Равою (Мазовецькою) і тут в половині жовтня страчено.⁷⁶⁾

Так сумно скінчилось гетьманування Опари, який виставив був політичну програму, що її потім переводив у життя й Дорошенко: незалежнення за допомогою татар та турків від Москви й Польщі. Але в його не стало хисту, щоб здійснити таку нелегку програму, і цей „нестаток“ Опари скоро спостерегли й самі татари. Бракувало йому, видно, й того досвіду, того авторитету в очах козаків, які мав Дорошенко. Ф. Уманець, оцінюючи роллю Опари, як Дорошенкового суперника, слушно зауважує, що „озвавшись старшим на гетьманство“, Опара забув, що пять років перед тим він був усього тільки сотником медвідовським, тоді як Дорошенко на той час (в кінці 1660 р., коли Опара возив свою „інформацію“ до Варшави) був наказним гетьманом Юрія Хмельницького.⁷⁷⁾ Далі Уманець закидає Опарі, що він „мав нетактовність занадто тягти на королівську руку, себ-то йшов проти незалежності України, яка опромінює політичну діяльність Дорошенка“. ⁷⁸⁾ Цей останній закид, здається, був несправедливий, бо Опара, як можна бачити з наведеного матеріялу, ішов і проти царя, і проти короля, одже тим самим наче стояв за незалежність України (в союзі з татарами і, може бути, під протекцією Порти), але в нього не було того дипломатичного такту, яким відзначався його генеральний обозний, і який наказував не відкривати своїх карт, принаймні до того часу, поки не відбулася до певної міри внутрішня консолідація Правобережної України. Через те гетьманування Опарине було таке ефемерне, і він сам перейшов до історії, як один з тих „покутних“ гетьманів, що „озивались“ на гетьманство, не обрахувавши добре власних сил і засобів, і тим лиш поглиблювали загальний розстріл українського життя за часів Руїни.

⁷²⁾ Акты VI, 35.

⁷³⁾ Акты VI, 38—39.

⁷⁴⁾ Latopisiec, II, 107.

⁷⁵⁾ W. K o c h o w s k i, Annalium Poloniae climacter tertius, Cracoviae 1698, Liber IV, p. 195—196.

⁷⁶⁾ T. K o r z o n, Dola i niedola Sobieskiego II, 373—374. Корзон подає, що в соймових рахунках 1666 р. записано: „na prowizja Asawula posla kozackiego, który Opare rebelizanta do J. Kr. Mosczi zwiazanego przyprowadzil, zlotych 676 (op. cit., 485). М. Біляшевський подає запис, що „в Раві видано 10. X. 1665. послам від Дорошенка, Василю Довцю судді Черкаському, і Пиляю, осавулі уманському, що привезли Опару, дано 200 злотих“. „Кіев. Ст.“ 1897, VI, 87. Ян Казимир стояв під Равою від 25. IX. до 16. X. 1665. Див. K o r z o n II, 372.

⁷⁷⁾ Ф. У м а н е ц ь, Гетманъ Мазепа. СПб. 1897, ст. 32.

⁷⁸⁾ Ф. У м а н е ц ь, 32—33.

Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі.

1. Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі за перший рік його діяльності (від 30. травня 1923 р. до 31 травня 1924 р.). 1924 р., ст. 13.
2. Д. Дорошенко — Л. Білецький. Памяти академіка Миколи Сумцова. 1925 р.
3. І. Мірчук, Г. С. Сковорода (Замітки до історії української культури). 1925 р.
4. В. Біднов. „Устное повѣствованіе запорожца Н. Л. Коржа“ та його походження й значіння. 1925 р., ст. 28.
5. Л. Білецький. Основи української літературно-наукової критики. Воввід. 1925 р.
6. В. Щербаківський. Основні елементи орнаментативної українських писанок та їхнє походження (Студія). 1925 р., ст. 32.
7. Л. Чикаленко. Техніка орнаментування керамічних виробів Мізнівських неолітичних селищ. 1925 р., ст. 11.
8. Д. Антонович. З історії церковного будівництва на Україні. Вип. I. 1925 р.
9. Ф. Слюсаренко. Грецька федеральна конституція кінця IV віку пер. Хр. 1925 р.
10. С. Смаль Стоцький. Ритмика Шевченкової поезії. 1926 р., ст. 44.
11. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923—1924). Том I. 1926 р., ст. 210.
12. Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі за другий рік його діяльності. 1926 р., ст. 14.
13. Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі за третій рік його діяльності. 1927 р., ст. 13.
14. Шостий рік діяльності Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. 1929 р., ст. 15.
15. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік четвертий (1926—1927). 1930., ст. 20.
16. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік п'ятий (1927—1928). 1930 р., ст. 14.
17. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік шостий (1929—1930). 1930 р., ст. 32.
18. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік восьмий (1930—1931). 1931 р., ст. 32.
19. Дискусія над питанням: „Откоуду есть пошля руская земля...“ 1931., ст. 30.
20. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік дев'ятий (1931—1932). 1933 р., ст. 24.
21. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік десятий (1932—1933). 1933 р., ст. 16.
22. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік одинадцятий (1933—1934). 1934 р., ст. 16.
23. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік дванадцятий (1934—1935). 1935 р., ст. 16.
24. Памяти професора Василя Біднова. 1936 р., ст. 32.
25. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік тринадцятий (1935—1936). 1936 р., ст. 16.
26. С. Смаль Стоцький. Останній рік Шевченкової поетичної творчості. 1937 р.
27. І. Мірчук. Чи можливі синтетичні суди а ргіогі? 1937 р., ст. 8.
28. М. Антонович. Матеріяли до вербування українців у пруську армію XVIII в., 1937 р., ст. 7.
29. Д. Дорошенко. Степан Олара, невдалий гетьман Правобережної України. 1937 р.
30. Б. Крупницький. Пилип Орлик і Сава Чалий. 1937 р., ст. 6.
31. О. Лотоцький. П. О. Куліш та М. П. Драгоманов у їх листуванні. 1937., ст. 14.
32. В. Садовський. Господарські погляди українського поміщика в першій половині XIX в. 1937 р., ст. 14.
33. А. Яковлів. До історії кодифікації українського права XVIII ст. 1937 р., ст. 12.
35. Ол. Шульгин. Ідеологічна ненависть і непереможна любов Ж. Ж. Руссо до Франції. 1937 р. ст. 7.
35. В. Сімович. Проблема гармонії складів у морфології слов'янських мов. 1937 р.
36. Р. Смаль Стоцький. Краса і погань. 1937 р.
37. К. Чехович. Чеські впливи на Франкового „Мойсея“ та „Івана Вишенського“.
38. Ф. Слюсаренко. Нумизматична праця проф. В. Б. Антоновича. 1937 р.
39. Ів. Борковський. Значіння деяких предметів знайдених в Майкопській могилі.
40. Л. Чикаленко. Вівіфікаціонізм. 1937 р.
41. В. Щербаківський. Матеріяли археологічних розкопів на Переяславщині.
42. В. Дорошенко. Примітки В. Антоновича до Шевченкового „Кобзаря“. 1937.
43. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Том II. 1937 р.
44. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік чотирнадцятий (1936—1937).